

Kdo udržuje současný folklor?

Oldřich Sirovátka

(Slovenský národopis 31, 1983, 30-36; OS: Folkloristické studie, EÚ AV ČR Brno 2002, 33-41)

I.

Vladimír Úlehla, autor Živé písně, na jednom místě své knihy napsal, že lidová píseň neexistuje sama o sobě a že lidová píseň - a tuto myšlenku můžeme rozšířit na celý folklor - žije jen se svým zpěvákem a s vypravěčem, který pohádku nebo pověst vypráví, s dětmi, které se baví hrou nebo popěvkem. Výzkum nositelů a interpretů folkloru je součástí většího a širšího okruhu otázek, kterým jsme si navykli říkat ekologie, biologie folkloru nebo někdy kontextuální metoda.

Nositel, interpret folklorní skladby náleží, jak víme, do komunikačního řetězce folklorní komunikace jako jeden z hlavních jejích členů. Má v životě folkloru několikerou roli:

1. **předně přejímá skladby z předchozí tradice**, učí se jim a uchovává je ve své paměti;
2. dále tyto písně, vyprávění, hry atd. **interpretuje**, realizuje je svými prostředky a zpřítomňuje je v konkrétní podobu;
3. ve své paměti a při interpretaci folklorní skladby různým způsobem víceméně **přetváří, obměňuje**, uskutečňuje v nich menší nebo větší varianty a redakce;
4. a konečně **předává** svůj repertoár, tj. písně, vyprávění, tance, hry atd., šíří je ve svém okruhu a okolí.

Ale všechny tyto úlohy, kdy se ptáme po roli nositele a interpreta folkloru, jsou zapojeny do jiných a složitých záležitostí celého života, tendencí a vývoje folkloru a proto je nelze od nich oddělit a izolovat.

Z nejrůznějších etnografických výzkumů a sociologických výkladů poznáváme, jak probíhal sociální, ekonomický a kulturní vývoj v poválečných letech a jak se změnil život a kultura lidu. Nemělo by žádný smysl, kdybych tyto výklady a argumenty opakoval.

Pro folkloristické bádání je především zajímavé a důležité, jak probíhal onen vývoj na poli lidové slovesnosti, zpěvu, hudby, tance, dětských her, tedy folkloru, jaký tento vývoj měl příčiny

a determinanty, a konečně jaké měl následky a výsledky. Výzkum a poznání folkloru, jeho místa a funkce v soudobé kultuře v uplynulém období třiceti - pětatřiceti roků spočívá v poznání vlastních zákonitostí vývoje. Nositelé, udržovatelé, interpreti folkloru - teda zpěváci, vypravěči, hudebníci, tanečníci atd. - patří k těm hlavním, uzlovým bodům, v nichž tyto tendence a zákonitosti poznáváme.

Víme také, že výzkum interpretů, tj. zpěváků a vypravěčů, nositelů folklorní tradice má sice u nás - podobně i jinde v zahraničí - delší tradici, ale nebyl soustavně prováděn. Domnívám se, že nestačí se zajímat výhradně a izolovaně o nejbližší současnost a tedy zkoumat tyto otázky na aktuálních problémech života folkloru. Tím bychom ztratili souvislost s uplynulými fázemi. Proto jako první úkol pro nás plyne, abychom se obrátili k starší literatuře a k starším archívním zápisům a abychom z nich vyčerpali všechny doklady a zmínky, které se týkají nositelů, interpretů folkloru (interpretačních situací, posluchačů, publika, prostředí atd.).

To znamená, že badatelská úloha se rozděluje v první fázi do dvou okruhů:

1. jak žil folklor v minulosti a jaké měl nositele,

2. a jak se folklor udržuje v dnešních poměrech a podmínkách a jací nositelé a jaké prostředky folklorní komunikace (jako četba, rozhlas, televize) v tomto procesu hrají stěžejní roli. Je samozřejmé, že oba okruhy otázek a úkolu spolu souvisejí a že současnost života a písní, vyprávění, dětských her, tanců atd. vyplývá z minulosti, z uplynulých fází života folkloru.

Různé výzkumy, ať už publikované nebo které leží v archívech, přesvědčivě ukázaly, jak se proměňuje a proměnila celá skladba nositelů toho, čemu jsme si zvykli říkat autentický folklor: tedy folklor, který žije v malých, primárních skupinách a lokálních společenstvích v ústní, přirozené, přímé komunikaci. V tomto vývoji a proměnách se uplatnilo více činitelů.

Předně se měnila a změnila celá sociální, profesionální a demografická struktura obyvatelstva. Už od první války statistiky u nás uvádějí, že dělníci a ostatní zaměstnanci tvořili přes 40 % obyvatel, kdežto rolníci a zemědělský proletariát se podíleli na skladbě obyvatelstva necelými 30 %. Po druhé světové válce se tyto rozdíly ještě víc prohloubily: dnes pracovníci v zemědělství dosahují jen asi 10 % všeho obyvatelstva. Neměla by folkloristika přihlídnout k těmto změnám v sociální a profesionální skladbě společnosti? Nezůstává v zajetí tradičních, „klasických“ představ o svém výzkumu a nesoustřeďuje se stále především na venkovské prostředí? Neměli bychom do svých výzkumu přibrat v mnohem větší míře město?

Podstatně se změnil okruh vědomostí, rozhled a vzdělání nositelů folkloru; to hraje velkou roli při jejich posuzování a hodnocení. Mobilita a stěhování obyvatelstva se postupně staly závažným faktorem při šíření folklorních jevů (písni, látek, syžetů, motivů, žánrů atd.) na větší vzdálenosti, takže se mění hranice folklorních jevů a oblastí a tak vznikají mnohem větší areály, než jaké jsme znali v nedávné minulosti.

Nové společenské a kulturní situace působily na proměny interpretačních příležitostí, při nichž se zpívá, vypráví, tancuje, při nichž se uplatňují dětské hry. O všech těchto proměnách ví toho současná folkloristika dost málo a přitom to jsou záležitosti pro život folkloru přímo prvořadé.

Proti minulosti se podstatně změnili interpreti, nositelé folkloru, zpěváci a vypravěči. Dá se to ukázat mimo jiné na vypravěčích. Kdysi se psalo - u nás i za hranicemi - hlavně o pohádkářích, o vypravěčích pověrečných povídek nebo o znalcích pověstí, zapisoval se a zkoumal jejich fond, vydávaly se rozborů a celé monografie jejich osobností a repertoáru. Platí tyto poznatky ještě dnes? Netvoří převážnou část současných a aktuálních vypravěčů „humorista a satirik“, jak v jednom článku napsal A. Satke, nepatří k současným vypravěčům interpret anekdot nebo vypravěč, kronikář a glosátor místních a životních událostí a příběhů, vypravěč žánrových obrázků? Jestliže se zbavíme tradičních brýlí, ukáží se nám mnohé jevy v jiném světle.

Vývoj a změny v oblíbě různých folklorních žánrů, hlavně písňových a vypravěčských, vedly postupně k tomu, že se jejich hierarchie v současném živém podání proměnily. Samozřejmě tyto proměny a vývoj přímo a hlavně záleží na nositelích folkloru, na nejrůznějších obratech a zvratech jejich repertoáru. Záleží totiž na tom, čemu vypravěči a zpěváci dávají přednost, co v jejich fondu získalo u posluchačů větší nebo menší oblibu. Repertoár zpěváků a vypravěčů se stále vyvíjí, je živý a dynamický, na to upozorňoval už v polovině 19. století K. J. Erben. **Některé folklorní žánry zanikly, ustoupily nebo se dostaly do pozadí. To se týká žánrů s religiózní a pověrečnou tematikou a skladeb spojených s obřady. Naproti tomu jiné žánry zůstaly v oblíbě a stále se vyprávějí a zpívají nebo se dokonce dostávají do popředí: milostné, žertovné, erotické a taneční písně, humorky a anekdoty a zejména povídka ze života, memorát. Navíc můžeme říct, že některé žánry lze označit nejen jako živoucí, ale přímo jako produktivní. Zpěváci a vypravěči vytvářejí nové a aktuální skladby: to se týká anekdoty, memorátu, mnohých projevů dětského folkloru.**

Z toho všeho vyplývají některé naléhavé problémy výzkumu a dokumentace současného folkloru. Kdybychom bilancovali a evidovali české a slovenské folkloristické výzkumy a literaturu za posledních třicet let, zjistili bychom, že se věnovaly hlavně a především tradičním, „klasickým“ žánrům lidové slovesnosti, pohádkám, pověrečným povídkám, pověstem, obřadovým písním, baladám, že se věnovaly hlavně nositelům folkloru ze starší a nejstarší generace. Samozřejmě si uvědomujeme, že podobné práce znamenají přínos, a že autorům záleželo na tom, aby zachytili archaické a přežívající jevy, které se ztrácely nenávratně ze současného života, že záleželo na tom, vyzkoumat a představit zpěváky a vypravěče, kteří zastupují uplynulý stav a vývoj. Ale přece jen nás nemůže uspokojovat, že výzkumy a literatura soudobého stavu není s těmito výzkumy v rovnováze. Kolik máme výzkumů, statí a knih věnovaných vypravěčům anekdot a humorek, povídkám ze života, kolik máme vyčerpávajících monografií o současných a mladších zpěvácích a nositelích písňové tradice? Takové výzkumy a práce sice najdeme, ale je jich v poměru k tradičnímu směru příliš málo.

Rovněž dětské prostředí patří mezi ty důležité sociální skupiny, kde folklor zůstává pořád při životě a kde vznikají nové folklorní jevy. Děti patří k hlavním nositelům současného folkloru. Někteří badatelé se domnívají - a dodal bych právem, že v dětské kultuře a zábavě kultura psaného slova není ani v současných poměrech v převaze, i když dítě právě patří k největším a nejnáruživějším čtenářům časopisů a knih. „V současném vývoji a přeměnách celé lidové kultury“, píše se v jednom článku o výzkumu dětského folkloru, „je nesporně důležitým a možná rozhodujícím faktorem poměr nejmladší generace k tomu, co nazýváme lidovou tradicí, folklorem.“ Dělali jsme dost proto, abychom tyto folklorní tradice a současný dětský folklor poznali a vyzkoumali, abychom sebrali a vyložili vyprávění, písně, hry, nejrůznější zábavy, říkadla, hádanky, obyčeje? Samozřejmě je třeba ocenit, co v posledních letech vykonali na tomto poli A. Satke, K. Ondrejka, V. Scheufler, V. Hrníčko a jiní. Ale k podobným široce založeným studiím, jaké známe z ciziny (D. Simonidesová, E. Klusen, E. Bormenan, A. Riedl, K. M. Klier, L. Virtanenová) máme ještě hodně daleko. Není tomu tak dávno, co poukázal na onen dluh současného folkloristického výzkumu V. Voigt. Mám za to, že jeden směr současného výzkumu půjde právě tímto směrem.

II.

Když chceme mluvit o současném vývoji a proměnách folkloru a o současných nositelích folklorní tradice, nemůžeme vynechat ze svých úvah poměr k tzv. vysoké, oficiální kultuře a k masovým prostředkům kulturní informace, umění, zábavy a osvěty a nemůžeme tyto otázky oddělit od organizovaných a institucionálních forem. Tím se dostáváme ke vztahům na jedné straně mezi vlastním, autentickým folklorem, na druhé straně mezi technickými a organizovanými modalitami kultury. Vlastním cílem folkloristiky je zasadit své poznatky do celkového obrazu a souhrnného vývoje kultury dnešní společnosti. Folkloristika by měla zkoumat nikoliv izolovaně svůj předmět v úzkém ohraničení, nýbrž to, jak se folklor uplatňuje v celém souboru současné kultury společnosti, jaké v ní má místo a jaké v ní nabývá funkce.

Proti 19. století a dřívějším časům vstupuje folklor a celá lidová kultura do složitých a mnohostranných vztahů. Folklor se stýká a vzájemně ovlivňuje s různými okruhy literatury a četby (literatura „vysoká“, oficiální, regionální, dětská, zábavná, populární atd.), s uměním a literaturou ochotnickou (naivní, insitní), s kulturou pololidovou, se sférou lidové umělecké tvořivosti, s tvorbou televizní, rozhlasovou atd. Předem je třeba říct, že folklorní jevy si uchovávají v celém kulturním systému aktivní úlohu a podržují si samostatné místo a vlastní funkce. Poměr folkloru je v tomto celospolečenském kulturním systému nikoliv antagonistický, nýbrž komplementární a ještě lépe, je dialektický.

Hlavní otázka, kterou bychom si měli položit, by měla znít: jak poznává dnešní společnost, dnešní člověk folklor a folklorní hodnoty, jak poznává písně, tance, jak se seznamuje s pohádkami, pověstmi, anekdotami? Tím se, myslím, otázka dostává trochu do jiné roviny, než když zkoumáme a sbíráme tzv. autentické lidové písně a autentické vyprávění z úst vypravěčů v bezprostřední, přímé komunikaci v kruhu známých posluchačů. Z toho potom vyplývají další otázky. Neměli bychom rozšířit okruh badatelského zájmu na nové jevy a na další nositele folklorní tradice, jak se to už v některých pracích děje? Jestliže dnešní člověk poznává lidové pohádky, pověsti, humorky, anekdoty, vyprávění prostřednictvím četby a literatury v dětských knížkách a v populární a krajové literatuře, nebylo by třeba se zabývat tzv. literárním folklorismem? Nejsou tito autoři v nových podmínkách nositeli folklorní tradice a neudržují ji novým způsobem? Nedávno psal o lidové pohádce K. Horálek. Ta se udržuje a přežívá ve společnosti nikoliv v autentickém lidovém vyprávění; v něm se už až na vzácné výjimky vytratila, nýbrž se uchovává právě v literární stylizaci, neboť v těchto případech literatura přebírá

funkce folkloru. Ale rovněž tzv. polofolklorní tvorba se stává nositelem folklorních hodnot, a proto ji někteří badatelé zařazují do širšího folklorního okruhu. Také rozhlas a televize rozšiřují lidové písně, tance, pohádky a pověsti v mnoha pořadech, úpravách a inscenacích. Nepatří tyto všechny technické prostředky masové komunikace a nepatří rovněž autoři podobných pořadů a úprav mezi současné nositele a interprety folkloru?

Tak jako ze současné perspektivy badatele zajímají různé formy literárního a kulturního folklorismu, musí se zabývat rovněž různými organizovanými a institucionalizovanými formami udržování a pěstování folkloru - písní, tanců, hudby, her, slova. Jak víme, není to nový jev, objevil se zejména od devadesátých let minulého století hlavně v souvislosti s Národopisnou výstavou československou. Od té doby se v různých časových a místních vlnách šířil a postupně zasáhl do nejrůznějších oblastí „scénického“, „pódiového“, „koncertního“ folkloru. Zejména po válce se stal součástí národního, ale i mezinárodního kulturního života a zábavy. Organizátoři, vedoucí pracovníci a členové různých podobných souborů, amatérských i profesionálních, jsou vlastně nositeli těchto forem folklorní tradice. Myslím si proto, že z folkloristických výzkumů a programů nelze vyškrtnout otázky, které se týkají celé této oblasti. Proč a kde podobné soubory vznikají? Kdo jsou jejich členové a tedy nositelé současných folklorních tradic tohoto druhu? Jaké jsou typy podobných souborů a skupin?

V našem příspěvku šlo nám hlavně o to, abychom nastínili hlavní obrysy této problematiky a abych je zasadili do širšího kontextu. Proto se může zdát, že překračujeme meze, které ohraničují pole zkoumání nositelů a interpretů folkloru. Přehled výsledků současného bádání o nositelích a interpretech folkloru se z velké části vlastně podobal bilanci mezer a nedostatků, které máme jak v literatuře, tak ve výzkumech. Ale je nakonec spravedlivé říct, že celková situace v této oblasti výzkumu a bádání není tak špatná a že máme nač navazovat. Máme za to, že kritický přehled a rozbor starší a současné literatury a výzkumů by se měl stát východiskem další práce: jinak se vydáváme v nebezpečí, že budeme objevovat, co už bylo předtím - a možná dokonce vícekrát - objeveno.

Každý badatel si nakonec musí položit otázku, jaký je smysl a konečný cíl jeho práce. Máme za to, že hlavní význam výzkumu „včleňování“ pokrokových tradic lidové kultury - nebo v tomto případě folkloru - není pouze v poznání mechanismů folklorizace literatury nebo celé kultury. Úloha badatele nespočívá v tom, aby odhalil poměr a vztahy k folkloru, aby popsal a jakoby bez účasti vyložil různé formy vztahů. Nejdůležitější úkol tkví v hodnocení těchto vztahů

jako procesu, který působí na současný kulturní vývoj, buď v kladném nebo záporném smyslu, tedy jak jejímu vývoji napomáhají, anebo jej na druhé straně brzdí. Proto nejvlastnější a nejposlednější badatelská úloha je - úloha posuzující, oceňující, hodnotící.

(Zvýraznila J. Pospíšilová)

Hlavní literatura

Gašparíková, V.: Príspevok k poznávaniu súčasného stavu ľudových rozprávok. Slovenský národopis 20, 1972, s. 403-415.

Horálek, K.: Konvergentní a divergentní procesy ve vývoji lidové prózy. Český lid 67, 1980, s. 29-35. Jak žije folklór mezi dětmi. (O. Hrabalová, Z. Jelínková, J. Pospíšilová, M. Šrámková, M. Toncrová.) Národopisné aktuality 17, 1980, s. 31-38.

Jech, J.: Gesetzmässigkeiten in der Entwicklung der Volksprosa. Miscellanea Prof. K. C. Peeters. Antwerpen 1975, s. 353n.

Leščák, M.: O asimilácii foriem kontaktnej a technickej komunikácie. Národopisné informácie 2, Bratislava 1980, s. 118-123.

Satke, A.: Vypravěč - humorista a satirik - dva nejčastější typy v současném prozaickém folklóru. Národopisné aktuality 10, 1973, s. 105-127.

Sirovátka, O.: K současnému stavu folklóru. Národopisné aktuality 11, 1974, s. 85-97.

Sirovátka, O.: K vývoji folklórních žánrů. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Brno 1980, s. 33-39.

Sirovátka, O.: Nad lidovou protektorátní anekdotou. Národopisné aktuality 12, 1975, s. 189-198.

Simonides, D.: Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków. Wrocław - Warszawa 1976.

Šrámková, M.: Hlavní tendence lidové prózy na současné vesnici. In: Současná vesnice. Brno 1978, s. 130-133.

Šrámková, M.: Proměny a současný stav lidového vyprávění. Slovenský Národopis 24, 1976, s. 381-382.

Šrámková, M. - Sirovátka, O.: Anekdota a její vypravěč. Národopisné aktuality 14, 1977, s. 99-106.

Úlehla, V.: Živá píseň. Praha 1949.

Voigt, V.: Otázky folklorizmu a detského folklóru v súčasnom skúmaní folklóru. Národopisné informácie 2, Bratislava 1980, s. 182-191.